

Наталія Морозоваголовний спеціаліст департаменту заробітної плати та умов праці
Міністерства соціальної політики України, к.держ.упр.**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ
В ОСНОВНИХ МОДЕЛЯХ РИНКУ ПРАЦІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті розкрито концептуальні засади дослідження зайнятості як об'єкта державного регулювання в основних моделях ринку праці. Визначено переваги та недоліки основних моделей ринку та умови ефективності державного регулювання зайнятості.

Ключові слова: зайнятість, ринок праці, державна політика зайнятості, активна та пасивна політика зайнятості, функції ринку праці, попит і пропозиція робочої сили, інтеграційні процеси.

Natalia Morozova**CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF STATE REGULATION OF EMPLOYMENT
IN THE BASIC MODELS OF THE LABOR MARKET: A THEORETICAL ASPECT**

This paper deals with the conceptual bases of research employment as an object of state regulation in basic models of the labor market. Advantages and disadvantages of the basic models and market conditions of effective state regulation of employment.

Keywords: employment, labor market, state employment policy, active and passive employment policy, labor market functions, demand and labor supply, integration processes.

Наталья Морозова**КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЗАНЯТОСТИ
В ОСНОВНЫХ МОДЕЛЯХ РЫНКА ТРУДА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

В статье раскрыты концептуальные основы исследования занятости как объекта государственного регулирования в основных моделях рынка труда. Определены преимущества и недостатки основных моделей рынка и условия эффективности государственного регулирования занятости.

Ключевые слова: занятость, рынок труда, государственная политика занятости, активная и пассивная политика занятости, функции рынка труда, спрос и предложение рабочей силы, интеграционные процессы.

Постановка проблеми

В сучасних умовах суспільного розвитку в політичних та в наукових колах відбувається переосмислення ролі державного регулювання зайнятості, викликане глибокими соціально-економічними реформами. Світовий досвід доводить, що жодна країна навіть з найрозвинутішою ринковою економікою не обходиться без активного втручання держави в процеси регулювання зайнятості, хоча моделі, методи, масштаби державного впливу, звичайно ж, різні.

Вивчення проблеми державного регулювання зайнятості вказує на те, що вона завжди породжувала інтерес у науковців. Концептуальні основи дослідження зайнятості були закладені ще в працях учених-класиків, зокрема: В. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, М. Вебера, А. Маршалла, А. Пігу, Дж. Кейнса, Д. Робінсона, Л. Ерхард, Д. Сакс та ін.

Проблеми зайнятості населення завжди були в центрі уваги української науки, сучасних учених-економістів. Вагомий внесок у розвиток науки про зайнятість населення, трудовий потенціал, ринок праці зробили В. Васильченко, О. Волкова, С. Бандур, Д. Богиня, М. Данюк, І. Бондар, О. Грішнова, А. Колот, Ю. Краснов, О. Кузнєцова, Е. Лібанова, І. Петрова, В. Петюх, О. Новікова, О. Рудченко та ін.

Важливе значення для теоретичного осмислення концептуальних засад державного регулювання зайнятості в контексті соціогуманітарного розвитку мають праці: Н. Нижник, М. Пірен, О. Петроє, П. Ситника, В. Скуратівського, В. Трощинського, Н. Ярош. Незважаючи на численні наукові публікації, ще недостатньо

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Мета

дослідженням залишається ряд питань теоретичного обґрунтування державного регулювання ринку робочої сили.

В умовах загострення соціальної та економічної напруженості в країні, донині залишаються ще недостатньо розробленими й потребують наукового дослідження концептуальні засади державного управління в сфері зайнятості на вітчизняному ринку праці, а саме посилення ролі державних інститутів у соціально-трудовій сфері.

Мета статті – дослідити концептуальні засади державного регулювання зайнятості в основних моделях ринку праці, а також узагальнити науково-теоретичні підходи щодо уточнення ролі держави в процесах становлення та регулювання відносин зайнятості.

Обґрунтовуючи концепцію сучасної ролі державного управління в сфері зайнятості населення, його соціальної направленості, масштабності та якісного ускладнення, зазначимо, що багатоманітність функцій держави в соціально-трудовій сфері на сучасному етапі впливає з її статусу та ролі у функціонуванні суспільства в цілому.

Держава – особлива сторона і суб'єкт соціально-трудових відносин – може виступати в ролі роботодавця, законодавця, ініціатора соціального діалогу, арбітра, посередника, гаранта прав і свобод членів суспільства. Співвідношення цих ролей і реалізація відповідних функцій на кожному конкретному етапі розвитку суспільства є різними та визначаються історичними,

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Виклад основного матеріалу

геополітичними, соціальними, економічними й іншими умовами [7, с. 138]. Та разом з тим, держава має бути зацікавлена в реалізації прав як роботодавців, так і найманих працівників, узгодженні їхніх інтересів на правових та партнерських засадах.

Проблеми природи і принципів справедливого й ефективного управління працею, ролі людини та її праці в суспільному прогресі були предметом роздумів багатьох великих мислителів. Найбільш поширеними і визнаними серед фахівців вважаються три теорії зайнятості, що ґрунтуються на світовій економічній думці: класична, марксистська та кейнсіанська.

Класична теорія зайнятості, як відомо, заснована А. Смітом та вдосконалена у наукових працях Д. Рікардо, Т. Мальтуса та ін. Загалом ця теорія виходила з того, що економічні закони (які стосуються, зокрема, індивідуальних «егоїстичних» інтересів і конкуренції) обумовлюють ціни і винагороду за вироблені товари чи надані послуги, а також з того, що цінова система є найкращим механізмом розподілу ресурсів.

Праця, як вважає А. Сміт, є священним видом власності, яким може розпоряджатися людина вільно, на свій розсуд. Він обґрунтовує і захищає свій погляд щодо політики невтручання держави до питань зайнятості. А. Сміт категорично заперечує думку про те, що висока заробітна плата робить працівників ледачими, зменшує схильність до праці, не є стимулом для зростання продуктивності праці [8, с. 73].

Іншою відомою теорією зайнятості є марксистська теорія, що ґрунтується на «Капіталі» та інших творах К. Маркса [6, с. 12]. Крізь усю теорію марксизму проходить переконаність у принциповій неможливості поліпшення ситуації в соціально-трудовій сфері через удосконалення ринкових механізмів. За К. Марксом, розв'язання всього комплексу економічних і соціальних проблем може бути досягнуте лише за умови глибокого перетворення основоположних характеристик організації трудової діяльності, що вимагає подолання капіталістичного устрою.

Особливий інтерес для нашого дослідження становить кейнсіанська теорія зайнятості. Видатний економіст Дж. М. Кейнс, розробляючи принципи регулювання капіталістичної економіки для забезпечення безперервного розвитку суспільного виробництва, сформулював завдання підтримання «ефективного» попиту і «повної» зайнятості, ґрунтуючись на найбільшій цінності «індивідуалізму, якщо він може бути очищений від спотворень і зловживань», як «найкращій гарантії особистої свободи в тому розумінні, що порівняно з усіма іншими умовами він надзвичайно розширює можливості здійснення особистого вибору, втрата яких є найбільшою в усіх втратах у гомогенній чи тоталітарній державі»

[1, с. 430]. М. Кейнс наполягав на розширенні державного втручання в економіку й обстоював необхідність «соціалізації інвестицій», констатуючи, що повніша реалізація індивідуальних здібностей та ініціатив людей сприятиме приросту світового багатства. Тож, науковець визнавав найважливішими умовами економічного зростання розвиток та реалізацію здібностей людини і розширення можливостей її особистого вибору.

Праця як визначальне економічне явище, як основа життя та розвитку суспільства привертала увагу багатьох українських науковців. До кінця ХІХ ст. проблеми економіки праці та соціально-трудових відносин досліджувалися не тільки економістами, а й філософами, громадськими діячами (Григорій Сковорода, Тихін Степанов, Іван Вернадський, Олександр Білімович, Михай-

ло Павлик, Іван Франко, Микола Руденко та ін.)

Починаючи з 90-х років набули подальшого розширення договірні засади регулювання відносин зайнятості, зросла роль колективного договору, почали укладатись угоди на різних рівнях. Разом з тим, необхідно враховувати традиції національної системи регулювання соціально-трудових відносин, в якій значну роль відіграє держава. Проблема збереження і посилення державного регулювання знаходить підтримку як серед фахівців, так і серед політиків. Усі реалії сьогодення сильно похитнули віру у вільний ринок, у принцип регулювання економіки. Так, представники економічної теорії розглядають можливості вирішення усіх соціально-трудових питань в умовах досконалої конкуренції, однак реальне життя засвідчує безпідставність таких ідей. Необхідність масштабного втручання держави в процеси функціонування економіки ринкового типу вимушені визнати і прибічники ліберальної економіки. Так, співробітники та консультанти Світового банку, аналізуючи процеси трансформації економіки в країнах Центральної і Східної Європи, зазначають: «Установлення межі між державою і ринком є центральною проблемою економічної реформи... Колишні соціалістичні країни на власному гіркому досвіді дійшли розуміння того, що суто централізоване планування не працює. Проте було б серйозною помилкою припускати, що інше рішення – приватні ринки завжди і всюди – є оптимальним. Реалістичний висновок полягає в тому, що державне втручання в ринковій економіці здійснюється набагато рідше, ніж це практикувалося за минулих режимів у країнах Центральної та Східної Європи» [3, с. 36].

Слід зазначити, що при побудові соціальної ринкової економіки одним із визначальних принципів являється органічна єдність ринку і держави. Причому, спостерігається розширення функцій держави у сучасному суспільстві зі збереженням ринкових свобод. В наш час ключовим питанням постіндустріальних суспільств все більше стає соціальна відповідальність учасників економічної діяльності. Проблема полягає в тому, що потрібно винайти засоби контролю над тим, щоб ринкова економіка сприяла соціальній згуртованості й не виключала тих, хто становить для неї менший інтерес, ніж споживачі.

Однією з основних ознак сучасного розвитку світового господарства є розгортання процесів глобалізації, що мають суттєвий вплив на всю гаму соціально-економічних відносин, трансформують напрямки та визначають тенденції розвитку національних економік [4, с. 42]. З огляду на вищезазначене потребує зваженого, неупередженого аналізу роль держави, її функцій в умовах, коли кожна країна залучається в систему глобалізаційних процесів. Однозначно оцінити наслідки глобалізації не можна, як і не можна адміністративними засобами цілком виключити країну зі світових інтеграційних процесів. Натомість, слід шукати оптимальні способи пристосування національної економіки до нових світових порядків, що формуються під впливом процесів глобалізації. Велику кількість негативних наслідків, «втрат глобалізації» слід пов'язувати не з природою цього явища, а з неготовністю, неспроможністю урядів багатьох країн і світової спільноти в цілому належним чином адаптувати свою політику до умов сьогодення.

В умовах відкритого суспільства та інтеграції України до міжнародних структур постало питання про врахування міжнародного досвіду у сфері регулювання зайнятості та адаптацію національного трудового законодавства до міжнародних стандартів. Держава насамперед має

здійснювати законодавчу функцію, формувати та вдосконалювати національне трудове господарство з урахуванням конвенцій і рекомендацій Міжнародної організації праці відповідно до національних умов. У країнах з ринковою економікою сприяння держави у цій царині полягає й у тому, що урядові структури надають приватним підприємствам консультативну та науково-методичну допомогу з різноманітних питань – від інформації про рівень заробітної плати в окремих сегментах ринку праці до допомоги в побудові системи оплати праці й застосування норм трудового законодавства.

Концепція державної політики зайнятості залежить від того, яку модель ринку праці обрано державою. Відповідно, з цим тісно пов'язано і співвідношення витрат на активну та пасивну політику, систему соціального захисту і, головне, ступінь втручання держави у процеси, які відбуваються на вітчизняному ринку праці. З огляду на це обирається модель ринку праці, а саме: патерналістська, соціал-демократична, ліберальна моделі.

Головною ознакою патерналістської моделі є опікування найманого працівника роботодавця. Найбільш цілісна дана модель реалізована в Японії, де її фундаментом став «довічний найм». Ця система передбачає гарантії зайнятості працюючим аж до пенсійного віку і зростання всіх виплат відповідно до стажу роботи. У даному випадку держава займається регулюванням зайнятості і соціального захисту населення переважно на макrorівні, забезпечуючи фірми і підприємства, відповідаючи патерналістській концепції законами і державними нормативами [5, с. 34].

Соціал-демократична модель спирається на проведення активної політики на ринку праці. Її еталоном є ринок праці Швеції. Саме тут у 40–50-х роках минулого століття Р. Мейзнером і Г. Реном було сформовано цю концепцію. Основні елементи шведської моделі такі: 1) непрямі податки на товари і послуги, які перешкоджають швидкому зростанню попиту та інфляції; 2) рівність оплати праці поза залежністю від фінансового стану підприємства; 3) поєднання низької інфляції та повної зайнятості в довгостроковій перспективі, зокрема за рахунок субсидій підприємства на утримання неконкурентоспроможних працівників чи надання їм робочого місця в державному секторі [7, с. 141]. Слід зазначити, що шведська модель ефективно працювала 25 років – до середини 70-х років, коли різко зросла інфляція і збільшився національний борг. У 1991 р. стався новий спад, що свідчить про необхідність вносити корективи в цю модель. До соціал-демократичної моделі можна також віднести ринки праці Німеччини, Франції, Австрії, Фінляндії.

Ліберальна модель притаманна США, Канада, Австралії. Для неї характерні яскраво виражена децентралізація, пов'язана з федеральним устроєм країни і відповідним існуванням у кожному штаті власного законодавства щодо зайнятості й безробіття. Робоча сила в цих країнах відрізняється високим рівнем мобільності. Ліберальна модель є найдинамічнішою, тому що її основу становить субсидійний тип соціально-трудоких відносин, у якому все спрямовано на збереження у людини намагання до самовідповідальності і самореалізації [5, с. 34].

У контексті глобалізації мають бути переглянуті сучасні погляди на необхідність обмеження впливу держави на економіку ринкового типу. Глобалізація світової і зростання відкритості національної економіки не мають призводити до зниження ролі державних інститутів та їхнього регулятивного значення. Так, на думку вітчизня-

ної дослідниці О. А. Грішнєвої, ідеї «дешевої», «малої» держави, мінімального її втручання в економічне буття суспільства, що їх пропагують чимало теоретиків і політиків Заходу та їхніх українських прибічників, потребують критичного сприйняття, адже ці вчені та політики не враховують чи ігнорують принаймні дві принципові обставини [2, с. 140]. По-перше, масштабність державного втручання в економіку, пріоритетність тих чи інших функцій держави об'єктивно залежить від рівня соціально-економічного розвитку суспільства, завдань, що стоять перед ним на конкретному етапі, а тому не існує єдиних причин, які обумовлюють послаблення чи посилення ролі держави. По-друге, реальністю для більшості країн Заходу є масштабність, розширення та ускладнення функцій держави, що відбувається під впливом процесів глобалізації, а не зниження ролі національної держави.

Таким чином, проаналізовано економічні теорії зайнятості, що ґрунтуються на світовій економічній думці, а саме на розумному поєднанні ринкових саморегуляційних і державних важелів та на створенні справедливих правових гарантій для задоволення людиною своїх прав і свобод (насамперед, права на працю), бо людина має реально відчувати себе головною цінністю суспільства. Україна поки не має чітко вираженої моделі ринку праці, що пояснюється перехідним періодом. Але, враховуючи національні особливості, найбільш приманна може бути соціал-демократична модель. Нові соціально-економічні умови, які є відображенням зростання відкритості національної економіки, потребують переосмислення ролі державного регулювання зайнятості населення за сучасних умов, нового розуміння соціальної обумовленості, якісного ускладнення державного управління.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні державного регулювання зайнятості як соціальної складової економічного розвитку держави, яка розкриває головний напрям соціального розвитку як окремої людини та всього суспільства через задоволення їх потреб у праці, так і у зв'язку з працею.

Література.

1. Грішнєва О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносина : [підруч.] / О. А. Грішнєва. – К. : Знання, 2004. – 536 с.
2. Васильченко В. С. Державне регулювання зайнятості: Навч. посібник. – К. : КНЕУ, 2005. – 252 с.
3. Волкова О. В. Ринок праці : [Навчальний посібник] / О. В. Волкова. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 624 с.
4. Економіка праці та соціально-трудова відносина: підручник / [А. М. Колот, О. А. Грішнєва, О. О. Герасименко та ін.]; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Колота. – КНЕУ, 2009. – 711 с.
5. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег : [навч. посіб.] / Кейнс Дж. – М.: Прогресс, 1978. – 494 с.
6. Маркс К. Сочинения. / Маркс К., Энгельс Ф. – М.: Издательство политической литературы, 1974. – 2-е изд. – Т. 42. – 536 с.
7. Рынок труда и социальная политика в Центральной и Восточной Европе. Переходный период и дальнейшее развитие. Под ред. Н. Барра. – М.: ИКЦ «ДИС», 1997 – 287 с.
8. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / Адам Сміт; [Пер. з англ. О. Васильєва, М. Мережкіної, А. Малівського]. – К. : Port-Royal, 2001. – 594 с.